

ביאורים

לאחר שהסביר הרמב"ם את אומרת לשונו של הקנאי, הוא פונה כעת לשלול את טענתו שלפיה יהודי המסתיר דתו מחמת אונס נחשב גוי, רשע ופסול לעדות.

ראשית הוא מביא שתי דוגמאות מגדולי ישראל שהסתירו את יהדותם - ר' מאיר שעשה עצמו כאוכל חזיר, ור' אליעזר שדיבר דברים שהתפרשו אצל המינים כדברי כפירה. ישנם מצבים בחיים שבהם אי אפשר ללכת בדרך הישרה והפשוטה. נתבע מאיתנו לאזן בין אידאליים גדולים שמתנגשים, ולמצוא את הנתבי הנכון לפסוע בו, גם אם זה נתיב עקלקל ומפותל.

מצד אחד, אין ספק שמסירות הנפש על רצונו של ה' היא אבן יסוד באמונת ישראל. כל חיינו אנו מצווים 'ובכל נפשך - אפילו הוא נוטל את נפשך' [ברכות נד.], ועקדת יצחק היא נר לרגלנו. מאידך, הציווי 'וחי בהם' [ויקרא יח, ה] מצווה אותנו לקדש את שם ה' דווקא בחיים, גם כאשר זה בא על חשבון קיום מצוות.

מהו האיזון הנכון? הרמב"ם ילמדנו זאת בהמשך האיגרת, אך העיקרון הוא שאין לקנא קנאות אוטומטית ומוחלטת, בלא התבוננות ושימת לב. דרושה ראייה עמוקה שחודרת את השטחיות, ואינה רואה רק את הצד החיצוני ומשווה בין חוטא מרצון לאונס.

במקרה שבו עוסק הרמב"ם אין צורך למסור את הנפש, כפי שיפרט בהמשך. **רצון ה' במצב זה הוא לקדש את שם ה' דווקא בחיים.** זהו רצונו.

שנית, מביא הרמב"ם שתי דוגמאות שבהם גזרו גזרות על ישראל ומנעו מהם לקיים תורה ומצוות. בשתי הדוגמאות לא מציינו שה' או חז"ל כינו את ישראל שבדורות ההם גויים או רשעים. כאשר ישראל לא מקיימים מצוות מתוך אונס אין זה דומה כלל לעברה מרצון. 'רחמנא לבא בעי' - עיקר רצונו של ה' הוא שנרומם את רצונו, ואילו החטא באונס אינו מבטא רצון שלילי אלא מציאות חיצונית קשה. ייתכן אף מצב שבו יהודי יבצע עברה מתוך אונס, ובכל זאת ייקרא 'צדיק גמור'.

הרחבות

• מי שלא מוסר את נפשו על קידוש השם - אינו רשע

הם עשו לפניהם, אף אני אעשה לפניהם בימי המן. נבוכדנצר הרשע גזר שמי שלא ישתחוה לפסל ייהרג. במצב כזה חובה על כל יהודי למסור את נפשו להריגה ולא לעבוד עבודה זרה. ואם "נהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם כדניאל חנניה מישאל ועזריה... ואלו הן הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתן" [רמב"ם הלכות יסודי התורה ה, ד]. לעומת זאת אם "עבר מפני האונס ולא נהרג, לא היטיב לעשות והוא מחלל שם שמים באונס... ולא נקרא פושע ולא רשע ולא פסול לעדות... אלא שהוא לא קיים מצות קידוש השם" [איגרת השמד לקמן (ראה יום כג כסלו)], וכעין זה בהלכות יסודי התורה שם].

בדורו של נבוכדנצר רוב העם השתחוה לפסל, ורק חנניה, מישאל ועזריה קידשו את השם ומסרו את נפשם. הגמרא אומרת שכעונש על כך שעם ישראל חיללו את שם ה' ולא מסרו את נפשם, נגזרה עליהם מיתה בימי המן. אולם כשם שבלבם האמינו עם ישראל בה' ורק כלפי חוץ עבדו עבודה זרה, כך גם הקב"ה לא התכוון באמת להמית את עם ישראל בימי המן, אלא הגזירה הייתה רק כלפי חוץ ומלכתחילה עמדה להתבטל [מגילה יב.]. **המהרש"א** מסביר שסיבת הגזירה הייתה כדי "לייראם שראויים לכליה, שידאגו שיעשו תשובה על ידי כך" [מהרש"א אידושי אגדות, מגילה יב.]. מדברי המהרש"א אנו לומדים שה' אינו מעניש את עם ישראל כנקמה על חטאיהם, אלא גוזר עליהם גזירות כדי לעורר אותם להיטיב את מעשיהם ולחזור בתשובה.

דברי הרמב"ם והמהרש"א מבוססים על ההנחה שהפסל שעשה נבוכדנצר היה עבודה זרה, ולכן עם ישראל היו חייבים למסור את נפשם. אולם לדעת התוספות הפסל לא היה עבודה זרה אלא רק אנדרטת כבוד למלך. לכן עם ישראל לא היו מצווים כלל למסור את נפשם, וחנניה, מישאל ועזריה נהגו במנהג חסידות [תוספות, עבודה זרה ג.]. על פי שיטתם אי אפשר להביא ראיה מדורו של נבוכדנצר לכך שאדם שמשתחוה לפסל וליבו לשמים אינו נקרא רשע, כיוון שלדעתם פסל זה לא היה עבודה זרה.

ומהמפרסם גם כן, שר' מאיר נתפס בעת שמד מהשמדות שנהרגו בהם חכמי ישראל, ואמרו לו מכיריו: הלא אתה מאיר? ואמר: איני. אמרו לו: אם כן - אכל מזה, והיה לפנייהם חזיר, ואמר להם: אכל ברצון, והראה בעצמו כאלו אוכל, ולא אכל, כמו שאמרו, עליהם השלום. ואין ספק שר' מאיר אצל זה הצנוע היודע אמתת התורה - גוי, שפק פתב, שמי שהוא גוי בגלוי ובסתור ישראל - הרי הוא כגוי, מפני שעבודת האל אצלו בגלוי ובסתור, והסתיר אותה ר' מאיר.

ומהמפרסם גם כן, שר' אליעזר נתפס למינות, אשר היא יותר קשה מעבודה זרה, וזה, שהמינים - יכריתם ה' - יתלוצצו בדתות ויאמרו: אויל המתעסק בהן, משגע הלמד אותן, והם יבטלו הנבואה לגמרי. והיה ר' אליעזר ידוע וגדול בחכמות, והיה נכבד מאד אצל המינים לשלמות חכמתו, ואמרו לו: איך תהיה במדרגת החכמה, ותאמין בתורה ותלך אחריה? וענה אותם דבר שהבילים, והראה להם כאלו הוא מאמין אמונתם, והיתה פונתו במענה ההוא אמונת האמת, לא זולתו. וזה המעשה הוא במדרש קהלת, וזה לשונו: "מעשה בר' אליעזר שנתפשו למינות, והעלהו אותו הגמון לבירה. אמר לו: זקן פמוך יעסק בדברים הללו? אמר לו: נאמן עלי הדין. חשב אותו הגמון שעליו הוא אמר, אמר לו אותו הגמון: רבי, הואיל והאמנתם בי, אף אני הייתי תמה לומר: אפשר שזקן זה טעה אחר דברים הללו? אמר לו: דימוס, הרי אתה פטור" (מדרש קהלת א, ג). הנה נתבאר כי ר' אליעזר הראה להגמון שהוא מין, ולבו מסור לשמים. ומינות גדולה מעבודה זרה, כמו שהתבאר בכל התלמוד. ואין ספק שר' אליעזר אצל זה הכשר - פסול לעדות, כמו שהוא כתוב בחבורו. והשמד הזה שאנו בו, אין נראה מפניו שעובדים עבודה זרה, אלא שנאמין מה שהם אומרים לבד. וכבר נתאמת אצלם שאין אנו מאמינים בו בשום פנים, אלא שנקמה בו המלך, ויפתוהו בפיהם ובלשונום יכזבו לו (על פי תהלים עח, לו).

ויודע הוא מה שקרה לישראל בימי נבוכדנצר הרשע, ושכל מי שהיה בבבל סגד לצלם מלבד חנניה מישאל ועזריה, כמו שאמר ה' יתעלה: "לא עתה יבוש יעקב" (ישעיה כט, כב), ואולי חרש והמסגר היו בכלל מי שסגד אם היו שם בבבל, ואולם לא ראינו מעולם מי שקראם לא רשעים ולא גוים ולא פסולי עדות, ולא חשב ה' יתעלה עליהם עוון עובדי עבודה זרה, מפני שהיו אנוסים. וכך אמרו, עליהם השלום: "הם עשו לפני, אף אני אעשה לפני בימי המן" (מגילה יב ע"א). ואולם האיש הזה, אין ספק שהוא תופש על ה' יתעלה שעשה עמהם לפני, ולא האביד אותם על שעבדו עבודה זרה ולא פרסמו עבודת ה', כאמרו: "הוי רב את יצרו, חרש את חרשי אדמה, היאמר חמרו ליצרו מה תעשה?" וגו' (ישעיה מט, ה).

ויודע הוא גם כן מה שקרה לישראל במלכות יון הרשעה מגזרות קשות ורעות, ומקללן שלא יסגר אדם פתח ביתו כדי שלא יתיחד לעשות מצוה בסתר, ורבים כאלה, ועם כל זה לא קראום החכמים ע"ה לא גוים ולא רשעים, אלא צדיקים גמורים, והיו מתחננים בעדם, וסדרו בתפלה בימי חנכה: "על הנסים" וכו' עד "ורשעים ביד צדיקים".

איני - אני לא מאיר. **הצנוע וכו'** - אותו חכם שהרמב"ם סותר את דבריו. **יבטלו וכו'** - שוללים את מציאות הנבואה. **זולתו** - דבר אחר. **שנתפש** - תפסו אותו אנשיהם. **דימוס** - לשון שחרור וזכאות בדיו. **הכשר** - אותו החכם. **החרש והמסגר** - תלמידי חכמים שגלו מירושלים בגלות היוכין. **לפנים** - רק בצד החיצוני. **תופש** - חושב שה' עשה לא כראוי. **מתחננים** - מתפללים.

ר' אליעזר הראה כאלו מאמין במינות

ישראל בימי נבוכדנצר

ישראל בימי יון